

Az orosz irodalom útja Magyarországon

Írta Komlós Aladár

AZ OROSZ irodalom a múlt század ötvenes éveiben bukkan fel az ismeretlenségéből. Európa egyszerre megérzi, hogy egy új szellemi világrész lépett a látókörébe. Olyanforma érdeklődéssel fordul feléje, mint századunk huszas éveiben az amerikai és a szovjetorosz irodalom felé. A német Bodenstedt s a francia Prosper Mérimée versenyezve kezdik ismertetni és fordítani. Magyarország sem marad el mögöttük. A Kolumbus, aki a magyar hajóról felfedezi az új világrészt, Salamon Ferenc. 1855-ben magyarra fordítja Jean Jacques Ampère, a Collège de France tanára „Világirodalom“ című tanulmányát, amely az orosz irodalmat egy kurta mondatban intézi el, azzal, hogy ez „merő utánzás“, korábban a francia, újabban az angol írók utánzása. Itt azonban Salamon Ferenc nem állja meg, hogy jegyzetben, ellent ne mondjon az általa nagyra-becsült francia tudósnak: „Ampère itt a korábbi orosz irodalomról beszél, de újabb korban, mint később kimutatandjuk, annyi jele mutatkozott az eredetiségre törekvésnek, miképp a jelenkori orosz irodalomban az általános iránynak látszik. Az orosz költők mindinkább kezdik az általuk részletesen tanulmányozott orosz életet venni föl re-gény tárgyul s ha igaz az, hogy maga a tárgy, ha az azt képező

részletekkel együtt hiven és művésziiesen dolgoztatik föl, saját-szerű külformát és színezetet nyer, akkor az orosz újabbkori irodalmat nem lehet csupa után-zásnak tekinteni“. Es Salamon fel-fedezése nem elszigetelt jelenség. Kevéssel utána két fiatal író kö-vetkezik az oroszok méltánylásá-ban: Reviczky Xavér, aki 1859-ben orosz irodalomtörténeti váz-latot tesz közzé a Budapesti Hirlapban és a nagytehetségű Zilahy Károly, a Gyulaiék ellen felsorakozó irodalmi ellenzék ve-zére, akiről életrajzírója és ba-rátja, Dömötör János feljegyzi, hogy 1859-ben „tüzetesen és nagy előszeretettel tanulmányozta az orosz irodalmat; Lermontov, Puskin, Gogol, stb. legkedvesebb olvasmányai közé tartoztak s nem egyszer hívta fel az írók és közönség figyelmét e gazdag kincstárra.“

A figyelem felébredésével úgy-szólván egyidejűleg megindult az orosz írók és költők fordítása is. Zilahy Károly átülteti Puskin három versét és Turgenyev „A széplaki Kasszián“ című novel-láját, de maga Arany János is már 1860-ban lefordítja Gogol „A köpönyeg“ című novelláját és Szologub „Előkelő világ“ cí-mű elbeszélését, fia, Arany László pedig 1862-ben nagyobb tanu-lmányt ír a világfájdalmas lelkű Lermontovról s tanulmányában a költő több versének fordítását

is beleszővi. Ebben az évben születnek meg az első strófák annak az orosz költeménynek magyar tolmácsolásából is, amely minden orosz, sőt minden külföldi irodalmi alkotás közül máig legnépszerűbb lett minálunk: Bérczy Károly most kezd hozzá Puskin „Anyégin Eugen” című versesregényének átültetéséhez, egyelőre németből. Idegenből fordított művet ritkán ér az a szerencse, hogy sorai a sok idézés következtében közismertekké válnának. Az „Anyégin”-nel megtörtént ez. Minden magyar olvasó betéve tudja, hogy: „Tavasz! Te szerelem idénye, jöttöd mi bánatos nekem!” Sajnos, mintha különös végzet üldözné az orosz irodalom első magyar barátait, többnyire fiatalon halnak el: Zilahy Károly 26, öccse Imre, aki Cserényi álnéven „Északi fény” címen egész kötetet adott közzé Puskin és Lermontov verseiből, 22, Reviczky Xavér 24, Bérczy pedig 33 éves korában.

Gyulai nem ok nélkül írja 1862-ben Arany János folyóiratában, a „Figyelő”-ben: „Örvendünk, hogy fordítóink az orosz irodalom iránt is kezdenek érdeklődni. Ezelőtt egy évtizeddel a magyar irodalom alig tudott valamit az oroszról, pedig ez az irodalom kitűnő költőket mutat fel. Puskin, Lermontov, Szologub, Turgenyev a legműveltebb nemzetek figyelmét is megérdemli. Emellett a mi irodalmunk és az orosz között a különböző viszonyok ellenére is sok hasonlóság van. Ott is, mint nálunk, csak

néhány évtized óta vált nemzetiebbé a költészet: a népnemzeti elem náluk is hasonló körülmények közt vívta fel magát: az orosz költő éppen úgy küzd a fensőbb körök franciás műveltségével, mint ahogy mi legműveltebb köreink németességével. A politikai és társadalmi viszonyokkal való elégedetlenséget éppen úgy megérezhetni az orosz költőn, mint a magyaron, csak hogy az orosz költőben több a melankólia és az epés humor.”

Mi a magyarázata e hirtelen nagy érdeklődésnek? Elsősorban nyilván az, hogy az orosz irodalom, melynek a 30-as években kezdődik a fénykora, ezidőtájt érett világirodalmi jelentőségűvé. De most vált, német és francia fordítások révén, könnyebben megismerhetővé is. Mert íróink még nem tudnak oroszul. Zilahy Károlyék köre éppen úgy németből fordítja a nagy orszokat, mint Arany János és László, vagy kezdetben Bérczy Károly. Arany János forrása egy „Russisches Leben und Dichten” című könyv (Leipzig, 1855.), a többieké Bodenstedt, e közepes költő és kiváló műfordító, aki Lermontovot már 1852-ben, Puskit 1854-ben mutatta be Európának. Az első magyar író, aki orosz eredetiből is fordít, Bérczy Károly. Gyerekkora óta jól beszél tótul s mikor, mint maga elmondja, az „Anyégin” kedvéért nekilát az orosz nyelvnek, néhány hónap múlva már az eredeti szöveget olvassa. De fő magyarázata a nagy megbecsülésnek és vonzalomnak, amellyel íróink 1860 körül az orosz köl-

tészet felé fordulnak, nyilván az, hogy a magyar írók színe-java ezidőtájt hasonló művészeti és társadalmi felfogásnak hódol, mint Gogol és társai: esztétikai téren a realizmus, társadalmi-politikai téren pedig a demokratikus reformok hívei. A demokratikus reformokat akaró orosz nemes: ez az ideál, amely az orosz irodalom magyarországi hatásának ebben az első korszakában íróinkat vonzza. Ha ugyan az orosz irodalom nem olyan, mint némely arckép, amely bárhonnan nézzük, felénk látszik irányítani tekintetét, ez is, mélységes emberisége következtében, a rokonság illúzióját ébreszti mindenütt. Mint látuk, mindjárt az első percben felhangzik nálunk is az orosz és magyar irodalom állítólagos rokonságának nézete.

DOSZTOJEVSZKIJ híres megjegyzése szerint az ő nemzedékének írótagjai mind Gogol Köpönyegéből bujtak elő. Mi bujt elő a magyar fordításából?

Gyulai realizmusának, e minden hamis regényességet kerülő finom valóságbrázolásnak kifejlődését éppúgy segítette az orosz példa, mint ahogy Arany László „Déliabok hőse” című versesregényén érezzük annak nyomait, mégpedig mind meddően álmodozó hősének oblomovi elgondolásán, mind az író kérlelhetetlen és mégis részvételt teli igazságszereteten és puskinii varázsú tájképein. Sőt, talán Arany János Tengerihántásán is megállapítható Turgenyev hatása.

NE GÖNDOLJÚK azonban, hogy irodalmunk viszonya az oroszhoz mindig a megbecsülő, de hűvös tanulmányozás marad. Arany-Gyulai köre, noha szívesen tanult az oroszoktól, bensőbb viszonyba nem jutott velük. Sőt, bekövetkezik egy időpont, mikor Gyulai, úgy látszik, teljesen elhidedgül tőlük. Hűséges tanítványa és fiatal barátja, Riedl Frigyes legalább már azt írja róla, hogy nem szerette az orosz írókat, mert anarchoikus tendenciát vagy patológikus kedvtelést látott bennük. Mikor ment végbe benne ez a fordulat? Alighanem a 80-as években: mikor a mérsékelt kritikát gyakorló orosz realisták után megismerkedik az erkölcsi-világnézeti válság titáni megszólaltatóival is: Tolsztojjal és Dosztojevszkijvel, egyben pedig az orosz nihilisták rejtélyes merényleteinek hírei hökkentik meg a magyar közvéleményt. De ami Gyulaiékat elidegeníti, annál jobban vonzza azt az írói kört, amely ellenzékben áll vele szemben: Vajda Jánost és társaságát. A fiatal Gyulai rokonszenvvvel nézte azokat az orosz írókat, akik hazájuknak a nemesség európaiasodásán át való megújulására törekedtek, de öregebb korában elborzadt azoktól, akikben egy készülő forradalom viharadarait érezte meg. Az ellenzék íróit ez a forradalmi új szellem nagyon is érdekelte, sőt vonzotta. Vajda János 1880-ban így ír a nihilista merényletek hírének olvastára: „Ki hitte volna e piszeorrú, aprószemű, szélespofacsontú, tökéves, spirituszivó, inaslibériájú

népről még ezelőtt pár évtizeddel, hogy eljön egy nap, melyen a nép érdekessé válhatik, mi több, bizonyos tekintetben regényes eszménység fényétől övezve tűnhetik fel az igen válogatós és emiatt már-már fásult, mindenre orrát fintorító, Európa kisasszony előtt?" (1880). Vajda — és nyilván nemcsak ő — szemében tehát a nihilista merényletek óta a cár addig csak gyűlölt és megvetett országa „regényes eszménység fényétől övezve“ áll.

De az orosz rajongás fő bacillus-telepe Reviczky Gyula. A nagy szláv népért való lelkesedés hulláma kimutathatóan tőle indul el. Miért éppen tőle? A szlovák cselédlány törvénytelen fia, Bálek Gyula, aki csak később kapott engedélyt természetes apja, Reviczky nevének viselésére, nyíltan hirdetett kozmopolita érdeklődésével hamar felfigyel az oroszokra, szláv temperamentuma, melabúja, szenvedés-kultusza pedig azonnal megérzi bennük testvéreit. Ő már nem bírálatot, hanem lelkes tanulmányt ír Tolsztojról és még lelkesebb verset Turgenyevről, akit a kor legnagyobb írójának tart:

Ami ábránd kísér az életen:

Hűség, hevülés, első

szerelmem;

Ifjúság álma, mely ringat

szelíden:

Mind feltaláltam a te

műveidben.

Velem bolyongtak éltem

útjain,

Paulovna, Gemma, Litvinov,

Szanin,

*Az üdvről velök hányszor
álmodám!
Minden csak füst! Hányszor
sóhajtozám.
Te voltál legjobb, leghívebb
barátom!
Még ismeretlen sírod is
megáldom.*

Tolsztoj Háború és békéjétf hosszú méltató cikkben ő ismerteti először magyar nyelven 1887-ben a Magyar Szalonban: Új költészet ez, írja, „az evangéliumok költészete. Sokszor elemntáris erejű; maga a természet szól itt hozzánk, mint a Bibliában“. Ha a művészetet nem hanyagolná el olykor az etika kedvéért, „ő volna az újkor legnagyobb költője. Turgenyev így is Oroszország legnagyobb írójának mondhatja őt, mi azonban, akik az ő (Turgenyev) műveit is ismerjük, csak a még mindig igen díszes második helyre tesszük a Háború és béke nagy erkölesű íróját“.

Reviczkyvel az orosz irodalom magyarországi hatásának új korszaka indul meg. Egyik legjobb barátja közléseiből tudjuk, hogy a „Pán halála“ költője élőszóban sem szűnt meg híveket toborozni az orosz irodalomnak. Ez a barátja nem más, mint az orosz regény legérdemesebb magyar fordítója, Szabó Endre. Őt is Reviczky térítette az oroszok apostolává. 1887-ben még jóformán csak névszerint ismert hat nagy orosz író. „Ha valaki egyebet is akart Oroszországról beszélni — írja 1889-ben, Oroszországról című füzetében, — azt egyszerűen nem hallgattuk meg, annyira, hogy egyszer a boldo-

gult Reviczky Gyulával haragos vitába keveredtünk miatta". „Képzelem, mennyire mérgeledhetett szegény Reviczky, mikor mostanában engemet is kihoz a sodromból az efféle konok tagadás. Denikve: a vita annyira ment köztünk, hogy én elhatároztam, hogy ahány orosz munka csak megkapható francia vagy német fordításban, azt én most mind el fogom olvasni, hadd látom: igaza van-e Reviczkynek. De nem kellett sokáig olvasnom. Mert amint Dosztojevszkij Holtak házá-ig jutottam, letettem a könyvet, felugrottam, s mentem egyenesen egy könyvkereskedésbe egy orosz nyelvtant venni, mert eltökéltem, hogy nekem ezt a literatúrát eredeti nyelven kell olvasni. Így jutottam az orosz nyelvhez. S hogy roppant hatással lehetek rám az orosz írók, azt most, három év múlva is egész élénken elképzelem, ha nem egyébből, hát abból, hogy határtalan szorgalommal tanul-tam azt a rendkívül nehéz nyelvet, annyira, hogy egy év múlva már oroszul firtattam meg gróf Ignatievet, Kiebben".

Mert annyira feltámadt benne az érdeklődés az orosz élet iránt, hogy elhatározta: ellátogat szent Oroszországba. Hivatásnak fogta fel fordítói munkáját, szinte apostoli lelkesedéssel és buzgalommal végezte. Kiadott egy Zsebbe való orosz nyelvtant (1888), egy kötetet Négy orosz költő címen, Puskin, Lermontov, Nekraszov és Tolsztoj Alekszėj Konstantinovic verseiből, és sok egyéb mellett lefordította majdnem az egész Dosztojevszkijt: a

Bűn és bűnhődést (1888), a Karamazov testvéreket, stb. Közvetlen stílusú, ízes fordítások ezek, a fordítói erőlködés minden nyoma nélkül, s magyar zamatok csak még jobban kiemeli a bennük feltárt élet különös orosz eredetiségét. Szabó Endre után az orosz irodalom legszorgalmasabb magyar fordítója Ambrozovits Dezső volt. A csaknem 30 orosz mű között, amelyet nyelvünkre átültetett, Puskin, Szologub, Tungenyev, Gorkij elbeszélései mellett ott van a Háború és béke és a Karenin Anna. Az orosz irodalom lelkiismeretes és buzgó fordítói voltak később Gellért Hugó és Trócsányi Zoltán.

REVICZKY óta az orosz könyv a magyar író számára nemcsak irodalom, hanem egy magasabbrendű élet és lélek tükré is. Nem derék reformeri szellemével hódít immár, hanem a benne ábrázolt élet megfejthetetlen varázsával. Tájainak szépségével, különös szokásai szívhez szóló exotikumával s azzal, hogy embereiben a szívnek olyan frissége, az emberi kapcsolatoknak olyan bensőségessége, egy olyan érzelmes világ tárul fel előttünk, aminőt a merev civilizációs formák közt élő nyugat már nem ismer. A nyugati emberben ősi érzések mozdulnak meg, ha orosz írókat olvas.

A fiatalok beleszeretnek az orosz regénybe, bódult rajongással. Más viszony ez, mint amiben az angol vagy francia irodalommal vannak. Ha egy nagy német vagy francia író

szeretek, úgy érzem, Goethet, Baudelaire-t szeretem, nem valamit, ami német vagy francia. Még az is megtörténhet, hogy nagy német írók szeretete mellett a németek általában gyűlöletesek, vagy közömbösek nekem. Ha Puskin, Turgenyevet szeretem, rajtuk keresztül feltétlenül megszeretem az orosz életet és lelket is. Bennök elsősorban épp az orosz élet szépségét szeretem. Egyetlen irodalom tükrében sem szépült meg annyira a benne ábrázolt nép élete, mint az orosz regényekben szent Oroszországa.

A századforduló két legnépszerűbb orosz írója nálunk Puskin és Turgenyev. Egy időben minden lusztrumban felfedeznek nálunk egy új Turgenyevet. Kinevezik magyar Turgenyevnek Vértesi Arnoldot, Abonyi Lajost, Petelei Istvánt, Gozsdu Eleket, Justh Zsigmondot, Török Gyulát. Ahogy volt és van nálunk anglo-mánia, ahogy vannak francia- és németimádók, úgy 1889 óta vannak szerelmesei az oroszoknak is. De míg az anglo-mánia az angol élet közvetlen megismerése nyomán támad, az oroszok szerelme az irodalom nyomán. Hiszen íróink nem tudtak oroszul, s egy-kettő kivételével nem jártak Moszkvában. Mit szeretnek itt? Az anglo-mánia az angol életformákat, a francia-imádat a francia nyelvet és irodalmat, a németrajongás a német tudomány és ipar hatalmas teljesítményeit csodálja, ez a merev társadalmi formákat áttörő forró orosz lelket. Mert míg az angol, francia,

német lélek alig-alig érezhető, az orosz erősen van, s varázssosan más, mint a nyugati. Rokoní és idegen, meghitt és exotikus egyszerre. Erre az oroszimádatra jellemző, hogy nem „tanulmányoz” többé, mint ahogy még Gyulai tette. Nem is annyira irodalmi példákat lát az orosz regényben, mint inkább egy nosztalgiákat ébresztő élet tükrét a nagyon multnak és nagyon jövőnek egy sajátos keverékét. Oroszország mítosz itt, a megváltás földje, a boldogság ígérete, az írók képzelete szédült szerelemmel röpköd körülötte. A nagyon multnak és nagyon jövőnek ez a sajátos keveréke Oroszország magyar írószerelmeinek munkáiban nem is igen találjuk a hatás megfogható irodalmi nyomait, kimutatható átvételeket, az ő hőseik csak szeretik és idézik az „Anyégin”-t és Turgenyevet.

Mi kevésbé orosz például, mint Krudy alakjai, e magánosan sóhajtozó és merengő hősök, s hol látható mégis erősebben az orosz írók szerelme, mint nála? Az érzelmes és szép orosz élet bűvképe, mely az orosz irodalom magyarországi hatásáinak e második korszaka fölött lebeg, az ő műveiben tükröződik legélesebben. Az ő hőseinek lelkében az orosz írókért való rajongás éppoly fontos vonás, akár az élő ismerőseikhez fűző kapcsolataik. „A vörös postakocsi”-nak hősei közt például ragályszerűen hódít az oroszimádat. Horváth Klára színművésznő arról álmodzik, hogy orosz diáklánynak kellett volna születnie, akkor

Gorkijnak lehetett volna a szerepe, vagy egy nihilistának; még a régi regényalakok is, Turgenyev hősei, vagy Oblomov mind érdemesek arra, hogy egy nő beléjük szeressen. „A furcsa álmodozó életük, végtelen, havas térségeik, vasútjaik, melyek megállás nélkül mennek át akkora térségeken, mint Magyarország, a trojkák, a hagymafejű templomok”. Louise-asszony Iljics Ivánnak nevezi öreg barátját, Bonifác Bélát, a betegeslelkű vidéki költőnek Reviczkyt, Tompát és Turgenyevet rendel, Rezeda szerkesztő úr pedig Byron vagy Puskin verseivel udvarol a nőknek. Őt diákkorában egy művelt fiatalasszony ismertette meg az Anyéginél. „Anyégin! Tán csak azért volna jó még egyszer ifjú tanulónak lenni, hogy az elhagyott liget padján, kivésett női szívek és névkezdőbetűk között először olvassuk ismét Anyégin Eugent! Moszkvába utazni és a balettnek tapsolni. Tatjana levelét venni és a Néva-partján sétálni! Mindnyájan Anyéginék vagyunk ifjú korunkban! És ugyan Lensky bús siralmán ki nem könyezett? Berta jól választott. Az Anyégin olvasása egyszerre új világ csodáit nyitotta meg Rezeda úr előtt: elhatározta, hogy életecél választ, költő lesz, hírlapíró, Puskin Sándor, — és mindezt egy éjszaka, midőn égő homlokkal és szinte túláradó szívvel olvasta az orosz költő összeesendő sorait. Másnap Rezeda úr bátran és könnyes szemmel fogta meg Berta sárgakesztyűs kezét: — Tatjana! — mondta.

Az asszony megsímogatta az ifjú nedves szemét:

— Örülök, hogy felébresztettem önt, fiam...

— Szeretem.

— Tehát már szeretni, hódítani, bátornak lenni is megtanult. Anyéginőtől, kedvesem? — felelt mosolyogva az asszony.

MINT AHOGY ha napba néztünk, utána mindenütt napfoltok csillognak előttünk, ennek az oroszimádatnak sajátos megnyilatkozása, hogy orosz regényalakok másait látja mindenütt maga körül. Örül, ha orosznak hiheti magát és környezetét. Lehetőleg mindenkit orosz kosztumba öltöztet. Osvát Ernő „Orosz Iván” é. regénytörredékének hőse például kitalál egy Fofin nevű nemlétező orosz író. Különbösen „Orosz Iván az orosz műveltségének köszönhetné nevét. Műveltségét tán az orosz neveknek köszönhetné, azoknak az orosz neveknek, amelyeket kivüle senki sem ismert, de amelyeket annyi természetességgel kezelt, annyi honvágygal hangsúlyozott, mint akinek szívében a moszkvai harangok ezrei bimbamoznak. Az orosz írók közül különösen az árnyékban maradt zseniket kedvelte, és olykor valóban meglepő dolgokat citált belőlük. Oly világ volt ez, mely ha — amit nem akarunk feltenni — nem létezett is: ő otthon volt benne... Igen, Oroszország, ez volt az ő kincse, az ő mindene. Az a föld, ahol élni s meghalni szeretett volna. Ami Mignonnak Itália, az volt Ivánnak Oroszország”. Ennek a ragálynak

egyik utolsó megnyilatkozása Karácsony Benó „Pjotruská“-ja, amelynek egyik hőse, Csermely János, egy ütődött irodalomrajongó, orosz nevekbe öltözteti ismerőseit.

Az orosz irodalom nagy realistáit, akik, még ha bírálatot mondanak is, érezhetően kedvtelve festik az orosz élet képeit, két óriás követi: Tolsztoj és Dosztojevszkij, akik az ábrázolás élvezése helyett elsősorban a világnézeti válság veszélyeire akarnak rádőbenteni, amelybe az orosz társadalom jutott. Magyarországi befolyásuk az orosz irodalom hazai hatásának harmadik korszaka. Ezek az óriások nálunk nem lettek oly népszerűek, mint egykor Puskin, vagy Turgenev, vagy mint a modern német és francia irodalomban voltak. Nálunk az orosz realisták hatottak elsősorban, nem a gondolkodók; a képek és hangulatok, nem a problémák. Nem mintha egyáltalán nem látnók hatásukat. Sőt a 20. században már Tolsztoj és Dosztojevszkij a két legnépszerűbb orosz író nálunk, persze csak az irodalmi világban. Hatásuk bizonyítékaul elég Földi Mihály regényeire utalunk, vagy Kosztolányira, aki arra a kérdésre, hogy mely irodalmi művek tették rá a legnagyobb hatást, egyetlen mondattal felel: „Mindenkönv közül legmélyebb hatást gyakorolta rám Tolsztoj Leónak Iljics Iván halála című elbeszélése“. Megértjük, hogy a költőben, akinek lelkében amnyi vers szunnyadt a halálról, rendkívüli zsongást indított el ez az

elbeszélés. De mi olvasók megállapíthatjuk, hogy egy másik nagy orosz író nemkevésbé nagy befolyással volt rá: Dosztojevszkij. Vagy megszületett volna-e Dosztojevszkij Szonjája nélkül a „Bús pesti nép“ egyik strófája, amely szentnek mutatja be az utcalányt:

„Ehes leányaid, kiket szeretnek,
kopott árvácskák, fáradt,
vézna szentek,
gázláng alatt sötétben állanak.“

Vagy megszületett volna-e nélküle a „Chanson“ című „vidám és rettenetes középkori ballada“, amelyben a kis Mariska addig nevet és táncol, míg végül megrohadt „mint pestises szent“, úgy esik el „a bús, a szent, a kis Maris“?. Elsősorban Dosztojevszkijtól eredhet a forradalmár diák és diáklány alakja is (Kádár Endre: Balalajka, Balázs: Túl a testen, Zsolt: Bellegarde). Balázs Béla megvallja, hogy Dosztojevszkij könyvei átalakították egész életérzését és világnézetét. Meglepőbb, mivel műveikben semmi nyoma, hogy Csathó Kálmánnak, Herczeg Ferencnek és Szöllőssi Zsigmondnak is kedvence a „Karamazovok“ szerzője. Ha szabad statisztikával megvilágítaniunk a kérdést, egy 1915-ben kortársak kedvenc olvasmányairól megjelent könyv a Könyvek könyve szerint 87 megkérdezett író közül 36-nak Tolsztoj, 32-nek Dosztojevszkij a kedvence, a mű 1936-ban megjelent második kötete szerint 173 közül 58-nak Tolsztoj, 57-nek Dosztojevszkij, míg Tur-

gényevnek, Puskinnak, Gorkijnak és Goncsárovnak már sokkal kevesebb híve van. De a „kedvenc olvasmány“-tól még nagy út van a hatástgyakorló műig, s egészében a hatás sem mennyiségre, sem értékre nincs arányban a két óriási író jelentőségével. A magyarázat nyilvánvaló. Nálunk ismeretlen volt a világnézeti válság, melyben Tolsztoj és Dosztojevszkij gyökerezett. Nagy Lajos találoán írta: „Szinte látom már a magyar Dosztojevszkijt, amint szerkesztői, lektori és kiadói utasításokra javítgatja Bűn és bűnhődését, amelyben nagy-tarcali és tarcali Raszkolnyikov Bölömbér nem öli meg az öreg-asszonyt, hanem csak ráíjeszt; a regény sötét tónusa is némi megvilágításban részesül, — fehér színek utólagos felkenésével, — esetleg néhány jó viccet is beletűz a regénybe, lehetőleg szövicceket... Mondom, szinte várom már az új Raszkolnyikot, amelynek hőse nemcsak hogy nem öli meg az öregasszonyt, hanem ellenkezőleg, briliáns fülönfüggőt visz neki ajándékba és megkéri kezét, a vég azután: máig is boldogan élnek, ha meg nem haltak“. De azért Tolsztoj és Dosztojevszkij is megnövelték nálunk az orosz lélek nimbuszát. Amint a külföldi olvasó a „magyar“ szóhoz a paprikást, csikóst és a gulyást társítja, Dosztojevszkij óta a magyar és nyugati olvasó úgy képzei, hogy minden orosz lelke mély és titokzatos, minden orosz az epilepszia és az istenkeresés örvényei szélén támoilog. Ha történetesen egy eleven oroszral

találkoztunk, a félelmetesen magasabbrendűnek kijáró tisztelettel vártuk, mikor veti el magát a földön, hogy habzó szájjal mélyértelmű kérdéseket és kijelentéseket tegyen.

Az orosz-regény hiába volt tehát realiztikus, igazában csak Gyulaiék számára szolgált realista törekvések támaszául, utóbb romantikus elképzelések és sóvárgások tárgya lett. Puskin és Turgenyev magyar rajongóinál, akik egy eltűnt patriarchális multba szálltak az Anyégin és a Füst szárnyain, éppúgy az lett, mint Dosztojevszkij imádóinál, akiknek képeletét a forradalmi diákokban a jövő izgatta. Mert az orosz és magyar társadalom a 19. század második felében nem volt egyidejű többé: társadalmi-politikai berendezkedéseivel az orosz hátrább volt a magyarnál, erkölcsi-világnézeti vívódásaival pedig, részben épp az elmaradás következtében, eléjeugrott. S mikor az orosz regény a patriarchális-feudális társadalmat mutatta be, a magyar olvasó vágyódva merengett a multba; mikor a problémázó diákokat elevenítette meg, a jövő képeivel ragadott el. Mindkét esetben elvitt a jelenből egy távoli idő és világ felé. Mindkét esetben romantikus hajlamainkat ébresztette fel. Ha befogadtuk hát az orosz irodalmat, fényének irányza megtört a magyar szellem közegében. Érdekes lenne egyszer megvizsgálni, hogy a kép, amely Magyarországon az orosz irodalomról kialakult, mennyiben egyezik ennek önmagáról és más népeknél kialakult képével.

Az biztos, hogy annak a gazdag vegyületnek, amely a magyar irodalom, egyik legnemesebb ízét az orosz irodalom adja. Ennek legújabb korszaka, az, amely a szovjetcsillag jegyében áll, végét vetette a művészi hatás korszakának. Ma nem irodalmi mintának látjuk az orosz regényt, mint Gyulaiék, de a benne ábrázolt élet már merengő nosztalgiát sem ébreszt bennünk, mint Krudy hőseiben, sem a titokzatos és félelmetes mélység borzongását, mint Dosztojevszkij

rajongóiban, hanem elhatározást egy új szociális élet megvalósítására. Az új orosz ember nem mély és nyavalyatörős, hanem céltudatos, józan és egészséges. Kevesebb lelki problémája van, mint apáinak, mert megoldotta azokat. Ideálja nem a beteges részvét, hanem a cselekvő szolidaritás. A magyar olvasó ezt az új embertípust egyelőre még kevéssé ismeri. Ha jobban megismeri, hatása bizonyára termékenyebb, szélesebb és tartósabb lesz, mint elődeié.

A NATOLE FRANCE régóta tervezte, hogy regényt fog írni Napoleonról. Szerényen úgy mondta: egy kis regényt. A tárgyul szolgáló kaland magában véve csakugyan elég kicsi volt. De mit csinált volna belőle? Napoleon elhagyta Elba-szigetét. Partra szállt a Juan-öbölben és Párizs felé tart. Grenoble környékén megállapodik egy párthivénél, egy gazdag dauphiné-i birtokosnál. Jegyezzük meg mellest, hogy a birtokos éppen vadászaton van s visszatérésekor Napoleon ingerkedve szól hozzá: „No, ugye nem várta, hogy itt talál?” De a ház asszonya nem igen tudta titkolni nyugtalanságát, amelyet azonnal megoszt férjével is: kislányukon kitört a kanyaró. És most már kitalálhatjuk a regény maliciózus ironiáját: az apa, az anya és a ház egész népe számára ez a kanyaró lesz a legfontosabb, a legelső, e mögött messze elmarad a császár visszatérése és jelenléte, messze elmaradnak azok a félelmes események, amelyek közben lefolynak, készülnek és meg fogják rendíteni a világot.